

Гуманність особистості: сутність та структура // Педагогіка та психологія : збірник наукових праць / за редакцією академіка І. Ф. Прокопенка, проф. С. Т. Золотухіної. – Х. : Видавець Рожко С. Г., 2016. – Вип. 55. – 283 с. – С. 260 – 269. (0,63 др. арк.).

УДК 37.034:371.31

В. М. Тихонович

ГУМАННІСТЬ ОСОБИСТОСТІ: СУТНІСТЬ ТА СТРУКТУРА.

У статті розкривається сутність такого напрямку підготовки педагогів до гуманістичного виховання школярів, як їх озброєння теоретичними знаннями, засвоєння яких виступає запорукою забезпечення ефективності практичної діяльності. Характеристика структури та сутності гуманності подано через аналіз зв'язку понять «мораль» і «гуманність», які співвідносяться як родові і видові. Висвітлюється зміст фундаментальних категорій моралі, які виступають першоосною прояву гуманності особистості у взаємовідносинах: свобода, добро, обов'язок, необхідність. Гуманність особистості визначено як систему установок особистості на соціальні об'єкти, яка представлена у свідомості переживаннями співчуття і співраді, реалізується у спілкуванні і діяльності в аспектах сприяння, співчуття, допомоги. Розглянуто сутність основних компонентів гуманності, а саме: поваги, чуйності, почуття справедливості, довіри, самокритичності, мужності. Наголошено, що складники у структурі гуманності є не механічною сумою частин, а рухливою системою, компоненти якої вступають у тісну взаємодію, результатом якої виступають нові якості, відсутні в окремо взятих складниках.

Ключові слова: гуманність, мораль, моральна норма, добро, свобода, обов'язок, необхідність, повага, чуйність, самокритичність, альтруїзм.

В статье раскрывается сущность такого направления подготовки педагогов к гуманистическому воспитанию школьников, как их вооружение теоретическими знаниями, усвоение которых выступает залогом обеспечения эффективности практической деятельности. Характеристика структуры и сущности гуманности представлена через анализ связи понятий «мораль» и «гуманность», которые соотносятся как родовое и видовое. Определяется содержание фундаментальных категорий морали, которые выступают первоосновой проявления гуманности личности во взаимоотношениях: свобода, добро, долг, необходимость. Гуманность личности определена как система установок личности на социальные объекты, которая представлена в сознании переживаниями сочувствия и сорадости, реализуется в общении и деятельности в аспектах содействия, сочувствие, помощи. Рассмотрена сущность основных компонентов гуманности, а именно: уважения, чуткости, чувства справедливости, доверия, самокритичности, мужества. Акцентируется внимание на том, что составные части в структуре гуманности являются не механической суммой частей, а подвижной системой, компоненты которой

вступают в тесное взаимодействие, результатом которого выступают новые качества, отсутствующие в отдельно взятых составляющих.

Ключевые слова: *гуманность, мораль, моральная норма, добро, свобода, долг, необходимость, уважение, чуткость, самокритичность, альтруизм.*

The article reveals the essence such direction of training the teachers for humanistic education of pupils, how their armament in the theoretical knowledge, mastering of which source ensuring of efficiency of practical activity. Characteristic of the structure of humanity as a quality of a personality and its essentiality gives through the analysis connection of communication concepts «Moral» and «Humanity» correlated as gender and specific. Reveals the content of basic categories of moral, which serve a fundamental principle of individual manifestation of humanity in relations: freedom, goodness, duty, necessity. Humaneness of personality determined as a system of personality installations on social objects, which represented in the minds and feelings of compassion gladness implemented in communication and in aspects of promoting, compassion, help. Examine the essence of the main humaneness components how unite of the personality, exactly: respect, responsiveness, fairness, trust, self-criticism, courage. Accent, those elements in the structure of humaneness is not a mechanical sum of the parts, and a mobile system component, which come into close interaction, which results are the new qualities that are not in individual components.

Keywords: *humaneness, moral, moral norm, goodness, freedom, duty, necessity, respect, responsiveness, self-criticism, altruism.*

Постановка проблеми. Одним із провідних напрямів виховної роботи в сучасній школі є гуманістичне виховання молодого покоління. Особливої актуальності набуває необхідність його здійснення у наш час, який «...обтяжений соціально-економічною кризою, зумовленою російською агресією, що призвела до масового переміщення дорослих і дітей, навчальних закладів і наукових установ, інших ускладнень» [7, с. 5]. Саме виховання в учнів гуманності має стати тією необхідною умовою, яка дозволить забезпечити нормальний психологічний клімат у колективі школярів, високий рівень моральності їхніх взаємовідносин. Гуманістичне виховання покликане сформувати в особистості стійке, активно дієве гуманне ставлення до людей. Але для того, щоб діяльність учителя в цьому напрямі набула доцільного характеру, він має знати всі істотні ознаки такого ставлення. Повнота уявлень про виховний результат, засвоєння теоретичного підґрунтя здійснення гуманістичного виховання допоможе ефективно визначити вибір засобів впливу на особистість.

Аналіз актуальних досліджень. Теоретичні аспекти проблеми гуманістичного виховання знайшли відображення в роботах філософів, що

розглядають людину як найвищу цінність суспільства, відводять центральне місце необхідності забезпечення умов для розкриття гуманістичного потенціалу кожної особистості (М. Бердяєва, І. Ільїна, В. Соловйова, П. Флоренського та ін.); психологів, роботи яких присвячені процесам та механізмам формування свідомості та діяльності людини, психологічному обґрунтуванню гуманістичного виховання (Л. Виготського, О. Леонтьєва, А. Маслоу, К. Роджерса, С. Рубинштейна та ін.); педагогів, які розглядають гуманістичне виховання як формування образу власного «Я» особистості, духовності, людяності (О. Бондаревської, К. Гавриловець, Н. Кичатинової, Т. Коннікової, О. Линчук, К. Моніч, В. Серікова, А. Скіндера, Л. Соколової, І. Якиманської та ін.).

Мета статті полягає в розкритті сутності гуманності як інтегрованої якості особистості, характеристиці її складників.

Виклад основного матеріалу. Розгляд сутності понять «гуманність», «гуманізм», «гуманний» вимагає аналізу більш широкої категорії – «мораль», бо «мораль» і «гуманізм» співвідносяться як родові й видові поняття.

Мораль виникла раніше інших форм суспільної свідомості. Вона з'явилася разом із людським суспільством і пройшла довгий історичний шлях розвитку, змінюючи свій характер разом зі зміною суспільного ладу. Етимологічно «мораль» походить від латинського «mos» (множина – «mores») і означає «звичай», «закон», «приписи». У більш широкому розумінні під цим поняттям розуміють звичай, спосіб дій, а також моду, характер, властивості, якість, порядок. В українській мові слово «мораль» тлумачиться як: 1. Система норм і принципів поведінки людини в ставленні один до одного та до суспільства; етика. 2. Повчальний висновок із чогось. 3. Повчання, настанови, поради [4, с. 540].

У філософській літературі мораль розглядається як форма суспільної свідомості, в якій відображаються й закріплюються етичні якості соціальної дійсності (благо, добро, справедливість тощо) [11, с. 280 – 281]. Мораль становить собою сукупність правил, норм гуртожитку, поведінки людей, що визначає їх обов'язки й ставлення один до одного та до суспільства, систему поглядів і уявлень, норм і оцінок, що регулюють моральну поведінку людей. Вона є

найбільш дієвим способом регулювання поведінки людей у суспільстві, будучи системою принципів і норм, що визначають характер відносин між людьми відповідно до прийнятих у суспільстві понять про добро й зло, справедливе й несправедливе, гідне й негідне. Вона виконує пізнавальну, оціночну, виховну функції і є предметом спеціального вивчення етики.

Складниками моралі є моральна діяльність (вчинки, поведінка людини), моральні відносини (стосунки між людьми, що виражаються в етичних оцінках поведінки, способу життя), моральна свідомість. Норми й принципи моралі, моральні ідеали, почуття становлять систему моралі, яка визначає життєву позицію певної соціальної спільності, індивіда, орієнтує їх у світі цінностей. Особливістю моралі є те, що вона базується на силі переконання, громадської думки, традицій, моральних авторитетів.

Мораль – історичне явище. Її вимоги, норми, принципи, ідеали визначаються суспільно-політичними відносинами, суспільно-економічною формацією. Інтереси й потреби різних соціальних груп визначають їхнє уявлення про добро й зло, обов'язок, щастя, справедливість та інші етичні цінності [13, с. 399 – 400]. Це один зі способів регулювання поведінки людини в суспільстві за допомогою усталених приписів. Основою моралі є свобода людини, соціальна справедливість у суспільних відносинах. Сучасна мораль є втіленням цілісної системи поглядів на соціальне життя, буття людини. Вона становить систему загальних правил поведінки людини, заснованих на співвідношенні критеріїв добра й зла, порядності й непорядності, людяності та жорстокості [6, с. 89].

Поведінка, яка є об'єктивно доброю й справедливою – моральна, а зла, несправедлива – аморальна. Люди можуть помилятися, приймаючи добре за зле й навпаки. Тому мораль включає в себе оцінку. Оцінне відношення виявляється не тільки в судженнях (ідеології), але й в емоційно-вольових реакціях, афектах («звичаях»). У нормах моралі у формі звичаю, суспільної вимоги закріплюються ставлення людей до одних явищ як до добра, справедливого, інших – як до зла, несправедливого, нормативність моралі визначається тим, що суспільство відповідно до своїх інтересів забороняє у сфері поведінки те, що руйнує благо,

цінне для суспільства, і заохочує вчинки, що сприяють благу. У моральних вимогах відображаються етичні якості дійсності: одне об'єктивно є благом, добром, справедливістю, інше не є таким [11, с. 311]. Моральна норма виступає однією з найпростіших форм моральної вимоги, необхідним елементом моральних відносин і свідомості. Дотримання моральних норм – одна з умов ефективної взаємодії індивідів у процесі спільної діяльності й спілкування. Вони дозволяють людині оцінювати свої й чужі вчинки, зіставляти їх з еталоном, регулювати відносини з іншими людьми [13, с. 400 – 401].

Норми моралі формуються в практиці колективної поведінки, у процесі взаємного спілкування людей і є відображенням життєвого й історичного досвіду; характеризуються певною невизначеністю, наявністю деяких відмінностей у моральних переконаннях людей залежно від рівня їхньої культури, віку, матеріальної забезпеченості [3, с. 485]. Моральні норми регулюють не внутрішній світ людини, а відносини між людьми.

Складником морального виховання є гуманістичне. В його основу покладається принцип гуманізму. У загальному розумінні гуманізм (від лат. *humanus* – людський, людяний) визначається як «історично змінювана система поглядів, яка визнає цінність людини як особистості, її права на свободу, щастя, розвиток і прояв своїх здібностей, яка вважає благо людини критерієм оцінки соціальних інститутів, а принципи рівності, справедливості, людяності бажаною нормою відносин між людьми» [12, с. 130]. У філософських дослідженнях гуманізм розглядають як принцип світогляду, який ґрунтується на переконаності в безмежності людини та її здатності до вдосконалення: подолання егоїстичних проявів у поведінці, зокрема себелюбства, байдужості до інших людей, дотримання загальноновизнаних норм, критичне ставлення до своїх позитивних рис та недоліків, контроль за виконанням обов'язків стосовно інших людей.

Гуманізм не тільки визнає своїм основним принципом любов і повагу до людини, але й порушує питання про створення істинно гуманних людських умов у самому суспільстві, що є необхідною передумовою для гармонійного розвитку

особистості. Базовими категоріями моралі, на яких будується гуманізм як світоглядна течія, є свобода, добро, обов'язок, необхідність.

1. Свобода – найвища форма духовності в людині. Абсолютно вільною людина може бути лише у сфері духу, у сфері творіння себе в світі й світу в собі. Якщо в моральній свідомості панує імператив свободи, то все підпорядковується їй: добро, обов'язок, необхідність. У межах внутрішньої духовної свободи людина здійснює добру справу без будь-яких сподівань на взаємність, не нав'язуючи нікому, а виконуючи її в тій мірі, у якій поведінка людини сприяє іншому здобувати свободу [2, с. 11]. Формою необхідності в моральному бутті людини є знання. З позиції свободи як головного імперативу знання виконує лише інструментальну роль, воно підпорядковане свободі. Воно – для свободи. Знання світу й знання себе зливаються, це одне ціле [10, с. 211].

2. Добро – це цінність культури, спосіб спілкування людей в умовах людського роду. У культурних цінностях актуалізується й виявляється моральний потенціал людини. Це – основна категорія морального. Добро неоднозначне. Якщо воно посягає на найвище – свободу, то воно приховує в собі зло. Там, де добро стає домінуючим, воно переростає в гіпердобро, знищує свободу, творчість. Як тільки добра людина підноситься на постамент, вона відразу ж «з добрих намірів» знищує в собі самій вільну людину. Людина, яка повністю розчиняється в культурі й не бачить навколо себе нічого живого, а лише її штучні артефакти, поступово витісняє з себе творця [10, с. 214 – 215]. Філософ М. Бердяєв пише: «Рабство добра есть зло, и свобода зла может быть большим добром, чем добро принудительное». У цьому розумінні свобода завжди лежить по той бік добра й зла. Саме добро й зло мають вищий критерій – свободу. Оскільки культура передбачає спілкування, то можна говорити про культурні норми міжсуб'єктного контакту. Цей контакт передбачає взаємну повагу свободи, внутрішню культуру суб'єктів спілкування.

3. Обов'язок – соціальний категоричний імператив. Принцип «обов'язок заради обов'язку» в якості категоричного імперативу найбільш чітко був сформульований І. Кантом. Норми обов'язку покликані в І. Канта примирити

людину з ворожим, чужим їй світом. Поняття обов'язку стало у філософа головною категорією моралі: саме почуття обов'язку визначає моральну поведінку особистості. Об'єктивне затребуваність обов'язку зростає по мірі розвитку цивілізації. Обов'язок витісняє імперативи свободи й добра, бо людина все більше втрачає свою індивідуальну самостійність і незалежність і все більше стає частиною, елементом соціальної системи. Усі тоталітарні режими завжди силою закріплюють у моральній свідомості парадигму обов'язку.

4. Необхідність виступає найсуворішим імперативом, що підпорядковує собі фізичного, тілесно-раціонального суб'єкта. Її вимоги найбільш категоричні. Це вимоги законів, які панують об'єктивно у світі. Досягається необхідність через знання. Виявляється, що знання – це ще не всі знання і навіть взагалі не знання, якщо воно не включає моральної складової. На полюсі «необхідності» наведеного континуума категорій (свобода – добро – обов'язок – необхідність) переважає знання, яке підпорядковується моральним началам. М. Бердяєв пише: «Необходимость есть падшая свобода, свобода вражды и распада, свобода хаоса и анархии» [1, с. 37].

Гуманізм як теоретична концепція визнає право людини на свободу, щастя, безперешкодний розвиток і прояв своїх здібностей, творчого потенціалу. Гуманізм у відносинах між членами суспільства визнає за норму принцип рівних можливостей, соціальної справедливості, прояву високої культури спілкування, людяності. Ядром гуманістичного світогляду, його системоформуючим фактором виступає людина. Це виявляється в різноманітні ставлень до людини, суспільства, духовних цінностей, до діяльності, до всього світу в цілому. У цьому виявляється гуманність особистості.

Гуманність – особистісна якість, зміст якої зумовлений дотриманням принципів гуманізму. Вона формується на основі повсякденного доброзичливого ставлення людини до оточуючих. У міру того як таке ставлення набуває глибокого усвідомлення, стійкості, воно перетворюється в особистісну якість [5, с. 6]. Поняття «гуманність» визначається як «людяність, людинолюбство, повага до людей, до людської гідності» [9, с. 354].

У психологічній літературі гуманність тлумачиться як «зумовлена моральними нормами й цінностями система установок особистості на соціальні об'єкти (людину, групу, живу істоту), яка представлена у свідомості переживаннями співчуття й співрадісті... реалізується в спілкуванні й діяльності в аспектах сприяння, співчуття, допомоги» [8, с. 21]. Гуманність – одна з найважливіших характеристик особистості, що є сукупністю морально-психологічних її властивостей, які виражають усвідомлене співпереживання до людини як вищої цінності.

Компонентами гуманності виступають: повага, чуйність, почуття справедливості, довіра, самокритичність, мужність. Ці якості визначають змістовий бік гуманності, а такі як ввічливість, терпимість, поступливість, вимогливість, скромність, забезпечують оптимальну форму її зовнішнього вираження. Ці складові у структурі гуманності є не механічною сумою частин, а рухливою системою, компоненти якої вступають у тісну взаємодію. Результатом такої взаємодії виступають нові якості, відсутні в окремо взятих складових. Це загострене відчуття людиною свого обов'язку перед людьми, насолода чужою радістю, чужим щастям [5, с. 18].

Кожна із простих якостей, що утворюють гуманність має свої особливості:

повага – визнання гідності та цінності іншої людини, що передбачає: справедливість, рівність прав, найповніше задоволення інтересів людей, надання їм свободи, скромність, делікатність;

чуйність – моральна якість, що характеризує ставлення людини до оточуючих і передбачає: турботу про потреби, запити та бажання людей, поважливе ставлення до думок, почуттів, проблем, що їх хвилюють, розуміння мотивів, якими керується людина у своїй поведінці, тактовне ставлення до самолюбності, гордості, почуття власної гідності оточуючих, увічливе спілкування з усіма; дозволяє правильно визначити міру вимогливості до людини;

співчуття – одна з форм прояву любові до людей, яка виражається: у розумінні їхніх почуттів і думок, наданні моральної підтримки; в участі, співпереживанні, полегшенні неприємностей іншої людини; у можливість ставити

себе на місце іншого, бачити в ньому подібного собі; у породженні співчуття, безкорисливої підтримки людини, яка її потребує;

великодушність – моральна якість; така форма прояву людяності у повсякденних взаємовідносинах людей, коли гуманність перебільшує міру загальних норм або виявляється відносно того, хто не зовсім на неї заслуговує, виражається в самопожертвуванні заради інтересів інших людей;

почуття справедливості – визнання обов'язковими для всіх вимог суспільства та повага нарівні зі своїми прав інших людей;

довіра – ставлення до іншого як до людини, що діє по справедливості, тобто усвідомлює свої обов'язки відносно людей і здатна відповідально виконувати їх; сприяє емоційному єднанню людей, посилює позитивні взаємовпливи;

альтруїзм – виявлення жалю до інших людей, безкорисливе служіння їм і готовність до самозречення заради їхнього добробуту і щастя; альтруїзм протистоїть егоїзму і виявляється у благодіяннях та філантропії;

самокритичність – бачення себе очима оточуючих; створює відкритість індивідуальної свідомості відносно оточуючого світу, потреб інших людей, колективу, суспільства;

мужність – вольова якість особистості, що підтримує ясність і активність морального мислення у небезпечних ситуаціях; зберігає у людини здатність знаходити морально бездоганно рішення у складних ситуаціях і діяти відповідно до своїх моральних переконань.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, гуманність як моральна якість соціальної істоти характеризується ініціативою й мужністю в боротьбі з егоїстичними формами поведінки інших, задоволенням від безкорисливої турботи про людей, орієнтацією передусім на позитивне в людях, активним і творчим ствердженням в іншому віри в можливість удосконалення своєї особистості, визнання людини, її інтересів, постійною спрямованістю уваги на людину, співчуттям до неї.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у визначенні ролі форм організації навчально-пізнавальної діяльності у формуванні гуманності школярів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бердяев Н. А. Философия свободы. Смысл творчества / Н. А. Бердяев ; Сост. Л. В. Поляков. – М. : Правда, 1989. – 607 с.
2. Букреев В. И. Этика права. От истоков этики и права к мировоззрению : учебник / В. И. Букреев, И. Н. Римская. – М. : Юрайт, 1998. – 336 с.
3. Великий енциклопедичний юридичний словник / За редакцією акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. – К. : ТОВ Юридична думка, 2007. – 992 с.
4. Великий тлумачний словник української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К., Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.
5. Гавриловець К. В. Воспитание человечности : кн. для учителя / К. В. Гавриловець. – Мн. : Нар. асвета, 1985. – 183 с.
6. Головченко В. В. Юридична термінологія : Довідник / В. В. Головченко, В. С. Ковальський. – К. : Хрінком Інтер, 1998. – 224 с.
7. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / Нац. акад. пед. наук України ; [редкол.: В. Г. Кремень (голова), В. І. Луговий, А. М. Гуржій, О. Я. Савченко] ; за заг. ред. В. Г. Кременя. – К. : Педагогічна думка, 2016. – 448 с.
8. Психология : Словарь / Под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – М. : Политиздат, 1990. – 494 с.
9. Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А. М. Прохоров. – 3-е изд. – М. : Сов. Энциклопедия, 1980. – 1600 с.
10. Федоров Ю. М. Сумма антропологии: в 2 кн. / Ю. М. Федоров. – Новосибирск : Наука, 1995. – кн. 1. – 400 с.
11. Философский словарь / Под ред. М. М. Розенталя и П. Ф. Юдина. – М. : Политиздат, 1963. – 544 с.
12. Философский энциклопедический словарь / Гл. ред. Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев. – М. : Сов. Энциклопедия, 1983. – 840 с.
13. Філософський словник / За ред. В. І. Шинкарука. – 2 вид., перероб. і доп. – К. : Голов. ред. УРЕ, 1986. – 800 с.